

УДК 811.112.2'62

СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ВИВЧЕННЯ ОЦІНКИ

Приходько Г.І., д. філол. н., професор,
професор кафедри англійської філології
Запорізький національний університет

У статті проаналізовано семантичні та прагматичні властивості категорії оцінки. Пропонується комунікативний підхід до дослідження оцінних явищ, які існують в реальності і відображаються в мові. Комунікативний аспект мови означає наявність єдиної структури мовних одиниць, скріплених зв'язком змістовних і формальних сторін.

Ключові слова: оцінка, комунікація, категорія, картина світу.

В статье проанализированы семантические и прагматические свойства категории оценки. Предлагается коммуникативный подход к исследованию оценочных явлений, которые существуют в реальности и отражаются в языке. Коммуникативный аспект языка означает наличие единой структуры языковых единиц, скрепленных связью содержательных и формальных сторон.

Ключевые слова: оценка, коммуникация, категория, картина мира.

Prihodko G.I. SEMANTIC AND PRAGMATIC PARAMETERS OF THE STUDY OF EVALUATION

The paper is aimed at studying the semantic and pragmatic properties of the evaluation category. A communicative approach to the study of evaluative phenomena that exist in reality and are reflected in the language is proposed. The significance of the evaluation in the linguistic categorization of the world view is determined by the fact that, of the entire totality of the psychiatric acts that are arbitrarily and involuntarily carried out by man, a significant part falls to the proportion of the evaluative ones. It is emphasized that the cognitive process of evaluation, which is included in the general program of human activity, is decision-making and determines the choice of practical actions. Human activity is a pragmatic concept, because it is efficient only when it is aimed at those phenomena and properties from which something useful and valuable can be obtained. Pragmatism of speech evaluative activity is determined by the pragmatic orientation of this kind of activity, namely: affecting the recipient's value orientation, it affects his activity. The possibility of verbal communication is always realized in a specific situation, in a specific context that is an internal characteristic of communication. The communicative aspect of the language means the presence of a single structure of language units, held together by a connection of content and formal aspects. It is proved that the semantic-pragmatic potential of evaluation is inexhaustible, that it exists in a variety of real forms of evaluation, and its latent forms are limitless.

Key words: evaluation, communication, category, world view.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сутність категорії оцінки пояснюється теорією ціннісної спрямованості людської діяльності та свідомості, а коло її характеристик охоплює все те, що задано фізичною й психічною природою людини, її буттям і відчуттям. Проте оцінювання є різновидом пізнавальної діяльності, адже в гносеологічному плані будь-який пізнавальний акт виражає ставлення суб'єкта до об'єкта, тобто містить акт оцінки. Оцінний момент є не що інше, як проведена суб'єктом розумова операція над предметом висловлювання (сприйняття, розуміння, узагальнення, висновку тощо), що являє собою оцінку в найбільш широкому її розумінні.

Діяльність людини – поняття прагматичне, бо вона доцільна лише тоді, коли спрямована на ті явища й властивості, з яких можна добути що-небудь корисне, цінне. Як слушно зауважує Н. Арутюнова, природа оцінки завжди відповідає природі людини, оскільки «оцінюється те, що потрібно (фізично і духовно) людині та людству» [1, с. 181].

Включення людини, її діяльності в процес вивчення мови відкриває нові наукові зв'язки: психолінгвістичні, соціолінгвістичні, етнолінгвістичні тощо. Оцінювання – це процес, який має місце в будь-якій науці. Підтвердженням цього є той факт, що ціннісна орієнтація в багатьох випадках сприяла розвиткові цілої низки напрямів не тільки в лінгвістичній галузі, але й у комп'ютерній техніці, генній інженерії та інших, що свідчить про стійку інтеграцію наукових знань у межах когнітивної парадигми, яка, за попереднім визначенням, формувалася як інтердисциплінарна (когнітивна) наука.

Когнітивний процес оцінювання, що включається в загальну програму діяльності людини, орієнтований на ухвалення рішень і лежить в основі вибору практичних дій [13]. Людина як суб'єкт мовної діяльності – це особа, яка сприймає й осмислює світ, здатна оцінювати мовленнєві факти у своїй повсякденній мовленнєвій практиці.

Зміст мовних одиниць, як відомо, може бути досліджений різними способами. За багатотомову історію мовознавства лінгвістами вироблений солідний теоретико-експе-

риментальний апарат, що дозволяє дати дуже глибокий і різнобічний опис значення і внутрішньої будови мовних знаків.

З кінця ХХ ст. науку про мову, лінгвістичні дослідження слова як основи лексичної системи відрізняє інтенсивна «антропологізація», тобто виявлення місця і ролі досліджуваної одиниці в мовній картині світу носіїв мови. Це завдання ускладнюється тим, що в процесі мовленнєвої комунікації слово набуває додаткових смислів і відкриває іноді особливі для культури, філософії та психології народу семантичні компоненти.

Як справедливо вважає Е. Кузнецова, «у мовленні діють чинники, що йдуть від людини, яка не може бути тільки носієм мови або одиницею соціального колективу, але завжди залишається неповторною особистістю зі своїми винятковими думками, почуттями і прагненнями. Слова в мові функціонують не як усереднені, безликі ономати, вони наповнені унікальним змістом, визначеним ситуацією мовлення і особистістю мовця» [7, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативний аспект лінгвістики є порівняно молодим, але таким, що активно розвивається. Він ставить у центр уваги не тільки мову в нерозривній єдності її форми і субстанції, але і більш високу єдність, а саме зв'язок мови та людини, яка діє в реальному світі, мислить і пізнає навколишнє середовище, спілкується із собою подібними. Необхідно зазначити, що коли ми говоримо про комунікативний аспект оволодіння чи володіння мовою, то маємо на увазі передусім орієнтацію на співрозмовника [16, с. 77–96]. Адже комунікація і є оптимальним впливом на співрозмовника у формі спілкування, обміну думками, відомостями, ідеями тощо.

У даний час визначення межі між семантикою і прагматикою мови є предметом гострої наукової дискусії. Первинне протиставлення Ч. Морісом семантики і прагматики мови, засноване на тризначній опозиції: семантика – «ставлення знаків до об'єктів», прагматика – «відношення знаків до тих, хто їх інтерпретує», синтактика – «ставлення знаків один до одного», здається деяким сучасним дослідникам спрощеним і штучним [3, с. 12]. Причиною критичного ставлення до настільки категоричного розчленування мови на три сфери є усвідомлення нерозривного зв'язку і взаємовпливу семантичного і прагматичного в значенні мовних одиниць.

Прагматика і семантика не можуть бути жорстко протиставлені одна одній як два типи взаємовиключних значень. Навпаки, вони являють собою таку функціональну

єдність, в якій перша виступає як практична семантика, а друга належить до тієї сторони мовленнєвої діяльності, яка, створюючи знакові аналоги світу, слугує здійсненню мовленнєвих актів [8, с. 722].

Непротиставленість семантики і прагматики цілком узгоджується з поглядом сучасної лінгвістики на розподіл сфер їхньої компетенції (семантика вивчає значення мовних одиниць поза контекстом, а прагматика – у контексті), а отже, й закономірність: чого не закладено в мовну одиницю на довербальному рівні, того не може бути в режимі її комунікативного застосування.

Значущість оцінки в мовній категоризації картини світу визначається тим, що з усієї сукупності довільно та мимовільно здійснюваних людиною психічних актів значна частина припадає на долю оцінних [15]. Уважаємо за потрібне підкреслити важливість того, що оцінка прихована в самій мові, оскільки властивості одиниць містять потенційні можливості не тільки називати якість явище, а й характеризувати його. А одним із засобів характеристизації і є оцінка [14, с. 146–175]. Отже, процес номінації протікає не прямо, а опосередковано, через осмислення номінатором (суб'єктом) об'єкта навколишньої дійсності, тобто процес номінації має опосередкований, здебільшого латентний характер.

Спираючись на зазначене, можна сказати, що актуальність обраної теми дослідження зумовлена, з одного боку, зростанням цікавості до теорії комунікації, зокрема до оцінки як одного з компонентів мовленнєвого акту, а з іншого – нагальною потребою узагальнення й теоретичного осмислення спостережень та досягнень сучасної вітчизняної й закордонної лінгвістики стосовно визначення ролі оцінних явищ у сфері пізнавальної діяльності людини.

У запропонованій статті поставлено за мету довести, що семантико-прагматичний потенціал оцінки невичерпний, що вона існує в розмаїтості реальних форм оцінки, а латентні форми її неосяжні.

Виклад основного матеріалу. Оцінка є складною категорією світогляду, яка привертала увагу дослідників ще за часів античності. Неослабний інтерес до дослідження кваліфікативних феноменів пов'язаний зі становленням у мовознавстві когнітивно-комунікативної парадигми, переходом до всебічного вивчення мови, зміщенням фокуса лінгвістичних досліджень на розгляд мови в комунікації та в тісному зв'язку з ментальними процесами.

В оцінці семантичний та прагматичний аспекти нероздільні [9, с. 8]. Всі сторони її функціонування відображають злиття се-

мантики (власного значення мовних одиниць) і прагматики (умов реалізації процесу комунікації, оцінку мовної компетенції слухача, ставлення мовця до сказаного, вплив адресанта на адресата тощо).

Досягнення будь-яких прагматичних цілей неможливе поза комунікацією, тому остання є чи не найважливішою умовою діяльності людини й самого її життя. Вербальна комунікація здійснюється через мову, яка є і формою, і засобом спілкування. У зв'язку із цим великого значення набуває комплексне вивчення мови як однієї з першоснов людських відносин. Вирішення його покладається на комунікативну лінгвістику, яка вивчає мову на всіх її рівнях і в найрізноманітніших функціональних виявах, що сприяє забезпеченню взаєморозуміння між людьми. Можливість вербальної комунікації завжди реалізується в конкретній ситуації, у певному контексті, який є внутрішньою характеристикою комунікації. Комунікативний аспект мови означає наявність єдиної структури мовних одиниць, скріплених зв'язком змістовних і формальних сторін.

Людське мислення, відображаючи в мові об'єктивний світ, вносить елемент суб'єктивності, зумовлений складним характером пізнавальної діяльності людини. «Суб'єктивний елемент зберігається на рівні мовної інтерпретації думки і впливає на процес відображення зовнішнього світу в мовній системі: залежно від глибини пізнання людиною реального світу, від правильного бачення його, цей світ буде представлятися в мові в більш-менш адекватному вигляді» [11, с. 19].

Якщо вивчення семантичної сторони мовного знака має достатньо тривалу історію в мовознавстві, фундаментальну теоретичну базу, створену працями відомих закордонних і вітчизняних лінгвістів, розроблений комплекс ефективних методів дослідження, то прагматика, як відносно недавно сформована галузь лінгвістики, сьогодні ще не має ні точно визначених меж дослідження, ні загальноприйнятого термінологічного апарату: «Можна сумніватися в тому, що лінгвістична прагматика існує в даний час як самостійний і цілісний напрям із чітко окресленою і прийнятою всіма програмою дослідження; радше може йтися про декілька різних, що виникли незалежно одна від одної, течій (які часто перехрещуються, іноді зливаються, але нерідко й зіштовхуються одна з одною), об'єднаних лише самим загальним поданням щодо необхідності враховувати в лінгвістичному дослідженні людський чинник» [12, с. 23].

Однак рішення проблем, що порушуються лінгвістичною прагматикою, відкриває

нові можливості для розуміння природи формування, функціонування мовних одиниць у мовленні, а отже, їх адекватної інтерпретації. До числа питань, які досліджує прагматика, відносять проблеми, пов'язані із суб'єктом мовлення (мовцем), адресатом (тим, хто слухає), стратегією і тактикою мовленнєвої поведінки, також вивчаються форми мовленнєвого спілкування, відносини між комунікантами, інтерпретація мовлення і перформативні висловлювання.

Одним з аспектів відображення взаємодії дійсності і людини є оцінний. У процесі пізнання світу природні дані, виховання, освіта, історичне тло, на якому протікає життя людини, її характер, смаки, світогляд виробляють в особистості певну систему цінностей, спираючись на яку, вона дає всьому оцінку. Оцінка належить до числа власне людських категорій. Вона задана фізичною та психічною природою людини, її буттям і відчуттям, вона задає мислення і діяльність, її сприйняття мистецтва.

Категорія оцінки представлена в мові на самих різних рівнях (фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному). Мовні засоби цих рівнів з оцінним значенням являють собою певну систему (категорію, поле) з багатим семантичним і прагматичним змістом.

Семантичною категорією зазвичай називають «типові мовні значення з певним денотативно-понятійним змістом» [5, с. 6]. Семантична категорія оцінки вирізняється специфічним аксіологічним змістом, поширеністю і властивими тільки їй способами мовної репрезентації. Як зазначалося вище, оцінка у філософії та лінгвістиці нерозривно пов'язана з поняттями «добре / погано» і належить до універсальних категорій, оскільки не існує мови, в якій відсутні ці поняття. Оцінні висловлювання, як і будь-які інші, є результатом процесу породження мовлення.

Породження мовлення визначають лінгвальні, екстралінгвальні і власне прагматичні чинники. Як пише Ю.М. Караулов: «Сформована в 70-х рр. ХХ ст. і до теперішнього часу добре розроблена в англо- і німецькомовній літературі «теорія мовленнєвих актів» своєю появою знаменувала певний зсув від статичної фіксації, від гербарійно-колекційного перелічення мовних засобів, що виражають певні емоційно-психологічні й інтелектуально-оцінні стани мовця (прикрість, радість, зацікавленість, роздратування тощо) – до динамічного їх вивчення як комплексу мовних засобів, що характеризують людські інтенції» [6, с. 9]. У зв'язку із цим в останні десятиліття функ-

ціонування оцінних виразів в мовленнєвих актах стало об'єктом уваги в дослідженнях О. Вольф [4], Н. Арутюнової [1], В. Самохіної [10] та багатьох інших лінгвістів, оскільки оцінка є однією з найважливіших лінгвістичних категорій, які беруть безпосередню участь в організації мовного спілкування.

У мові відбивається і зберігається сукупність результатів розумової діяльності людини, зокрема і національні особливості культури, носієм якої є індивід. У семантиці мовних одиниць відбиваються, крім денотативно-сигніфікативних, конотативних, оцінних ознак, також географічні, історичні, державні, суспільно-політичні, соціальні, національно-культурні відомості й особливості, пов'язані з конкретною країною і конкретним народом.

Зв'язок мови з культурою етносу є предметом дослідження лінвокультурології – однієї з молодих інтегрованих наук, що виникли в другій половині минулого сторіччя. Тенденція до зміщення акценту в лінгвістичних дослідженнях на принцип антропоцентричності відбилася і в лексикографічній практиці: в опис мовних одиниць все активніше включаються екстралінгвальні чинники, оскільки організація мовної картини світу, статистично представлена в мовній системі, – основна сутність словників.

Однією з найактуальніших проблем сучасної лінгвістики залишається проблема опису мовного знака. Зверненість значення будь-якого мовного знака як до позамовної дійсності, так і до людини, що пізнає цю дійсність, ставить сучасного дослідника перед необхідністю комплексно описувати мовні реалії. Найбільш повного відображення внутрішнього змісту мовних одиниць можна досягти за допомогою використання комплексу традиційних і нових методів дослідження, що дозволяє збагатити структурно-семантичний опис мовних одиниць знаннями про світ і людину, носія певної культури, який має національно-специфічні особливості мислення, соціальні й індивідуально-психологічні властивості.

Сучасні дослідження із семантики показали, що завдання вивчення мовних одиниць, їх адекватного опису не може бути виконане тільки в межах аналізу лексичної семантики. Пояснюється це тим, що розуміння змісту мовних одиниць можливо тільки в конкретній мовленнєвій ситуації, і тому в даний час вчені все активніше досліджують зв'язок і взаємодію між семантикою і прагматикою мови, а також вплив національної мовної картини світу на формування і функціонування мовних одиниць різного рівня.

Семантико-прагматичний опис потребує освітлення теоретичних передумов обґрун-

тування методів аналізу і принципів відбору фактичного матеріалу. Як об'єкт вивчення змістовна сторона мови являє собою складний феномен, який не дано в безпосередньому спостереженні і який торкається маловивчених сфер діяльності людини. Внаслідок цього достовірність результатів семантичного аналізу залежить від вибору адекватних методів дослідження.

Найбільш популярним і ефективним методом аналізу семантики мовних одиниць вважається метод компонентного аналізу, за допомогою якого досліджується змістовна сторона значущих одиниць мови. Цей метод має на меті розкладання значення на мінімальні семантичні складники. Відзначаючи практичну дієвість даного методу, лінгвісти зауважують, що метод компонентного аналізу ефективний і в рішенні загальнотеоретичних проблем семантики.

Теоретичною основою застосування методу компонентного аналізу є загальноприйняте положення про системний характер мови, зокрема її лексики, оскільки визнання всього словникового складу високорозвиненої літературної мови сьогодення системою систем добре узгоджується з постулатами загальної теорії систем.

Компонентний аналіз проводиться за допомогою вичленування мінімальних смислових одиниць (сем) у семантичній структурі слова. Для найменування найбільш важливих спільних сем, за допомогою яких відбувається об'єднання слів в одну групу, у лінгвістиці використовують термін «архисема».

Крім формально-структурного опису семантики оцінних слів за допомогою компонентного аналізу, доцільно часткове використання теорії семантичних примітивів А. Вежбицької. Зазначений метод дозволяє, по-перше, дати докладне тлумачення оцінних слів, семантика яких ускладнена зверненням до внутрішнього світу людини, до її оцінної діяльності, по-друге, дає можливість виявити тонкі відмінності між лексемами із близькими, але не тотожними значеннями.

Семантика оцінних номенів досліджується в «природному місці їх існування», у мовленні, в оцінних висловлюваннях, за допомогою яких творяться мовленнєві акти [2, с. 32–33]. Семантико-прагматичний опис оцінних слів є, по-перше, розкладанням значення на «семантичні примітиви», по-друге, дослідження оцінних слів у мовленнєвих актах, що передбачає характеристику адресата й адресанта, аналіз ситуації спілкування, прагматичні пресуппозиції тощо, по-третє, лінвокультурологічний коментар, який сприяє більш повному розкриттю змістовної сторони оцінних слів та їхнього місця в мовній картині світу.

В опис оцінних значень, з огляду на їхній суб'єктивний характер, обов'язково включаються дані про соціальний статус і психологічний стан комунікантів. Особливо необхідно виділити аналіз оцінних слів із погляду національної специфіки мислення, оскільки формування аксіологічних значень у свідомості окремого індивіда значною мірою зазнає впливу системи цінностей соціуму.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Спілкування між людьми відбувається за допомогою мови – головного інструмента людського мислення і пізнання, тому комунікативна діяльність людини безпосередньо пов'язана з поняттям мовленнєвої комунікації. Сучасна лінгвістична наука характеризується тенденцією максимально збагачувати семантичні дослідження знаннями про людину і світ, закодованими в значенні мовних одиниць, і тим змістом, який набувають мовні одиниці в процесі комунікації.

Оцінні слова являють собою клас слів, які виражають, характеризують і диференціюють оцінну діяльність людини – один із найважливіших видів осмислення і пізнання нею навколишнього дійсності. У них як у дзеркалі відбиваються ціннісні пріоритети і настанови, які пронизують світосприйняття і світорозуміння народу, що знайшло втілення в ціннісній картині світу будь-якої мови.

Прагматичність мовленнєвої оцінної діяльності визначається прагматичною орієнтацією такого роду діяльності, а саме: впливаючи на ціннісну орієнтацію реципієнта, вона впливає на його діяльність.

Отже, проблема оцінних значень та засобів їх вираження в мові й мовленні – тема

дуже широка й багатоаспектна. Оцінка охоплює різноманітні царини людської діяльності, що відображаються в мовних структурах неоднаково. Багатогранність оцінки й зумовила той факт, що її лінгвальна природа вивчається в різних напрямках: когнітивному, лексичному, стилістичному, прагматичному, лінгвокультурологічному тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н. Типы языковых значений: Оценка. Событие. М.: Наука, 1988. 341 с.
2. Безугла Л., Романченко І. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі: монографія. Харків: ФОП І.Б. Лисенко, 2013. 182 с.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. М.: Радуга, 1999. 780 с.
4. Вольф Е. Функциональная семантика оценки. М.: Едиториал УРСС, 2009. 280 с.
5. Гайсина Р. Семантическая категория отношения. Исследования по семантике. Уфа, 1996. С. 3–6.
6. Караулов Ю. Русская языковая личность и задачи её изучения. Язык и личность. М.: Наука, 1989. С. 24–33.
7. Кузнецова Э. Лексикология русского языка. М.: Высшая школа, 1989. 152 с.
8. Никитин М. Курс лингвистической семантики. СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. 819 с.
9. Приходько Г. Категорія оцінки в контексті зміни лінгвістичних парадигм. Запоріжжя: Кругозір, 2016. 200 с.
10. Самохіна В. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США: моногр. 2 вид., перероб. і доп. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 360 с.
11. Харитонова И., Иванова Л. Степень отражения мира в языковой коммуникации. Вестник Харьковского университета. 1998. № 2. С. 19–24.
12. Шмелев А. О границах и содержании прагматики. Изв. АН СССР. Сер. лит.-ры и яз. 1981. Т. 40. № 4. С. 43–51.
13. Bara B. Cognitive Pragmatics: The Mental Processes of Communication. USA: MIT Press, 2010. 304 p.
14. Bednarek M. Dimensions of evaluation: Cognitive and linguistic perspectives. Pragmatics and Cognition. 2009. Vol. 17 (1). P. 146–175.
15. Breeze R., Olza I. Evaluation in media discourse. European perspectives. Berlin: Peter Lang, 2017. 286 p.
16. White P.R.R. Evaluative contents in verbal communication. Verbal communication. 2016. Vol 3. P. 77–96.